

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ...	31
1. Η τομή	32
2. Θεωρητικές περιηγήσεις	35
3. Το παιδί και η κοινωνία: θέσεις και αντιθέσεις	42
4. Το παιδί στην Ελλάδα	55
5. Εννοιολογικές οριοθετήσεις	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ	79
1. Κοινωνική γέννηση	80
1.1. Η δικαίωση	80
1.2. Η ακληρία	85
1.2.1. Θεραπεία στειρότητας	94
1.2.2. Προβολές σύγχρονες	104
2. Η βιολογική γέννηση	110
2.1. Τα πρόσωπα	110
2.1.1. Από την εγκυμονούσα στη λεχώνα	111
Η έννοια της μητρότητας	111
Η εγκυμοσύνη	115
Η γέννα	133
<i>Οι εχθρικές δυνάμεις</i>	133
2.2. Η μαμή	152
2.3. Ο σύζυγος-πατέρας	157

3. Η συμβολική γέννηση	171
3.1. Ρήξη και επαναγέννηση	172
3.2. Η υιοθεσία	183
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	195
1. Το μετέωρο βήμα	196
1.1. Ο αποχωρισμός	196
1.2. Το πρώτο βήμα: η σχέση με τη μητέρα	201
2. Διαδοχικές ενσωματώσεις	211
2.1. Στις κοινωνικές ομάδες	211
2.1.1. Ο όμιλος των γυναικών	211
2.1.2. Το σόι	213
2.1.3. Η κοινότητα	220
Το σαράντισμα	220
Τα γενέθλια	225
Η βάφτιση: ονοματοδοσία και θρησκευτική	
μύηση	232
<i>Η ονοματοδοσία</i>	232
<i>Η τελετή</i>	245
Ο γάμος	265
Η σχολική ζωή	272
<i>Οι ποδίστοιχοι των συνομηθίκων</i>	282
2.2. Ενσωμάτωση στο χώρο	286
2.2.1. Το παιδικό δωμάτιο	286
2.2.2. Το περπάτημα	293
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: ΟΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ	297
1. Το φύλο	298
2. Το σώμα και το πνεύμα	310
3. Η κοινωνικοποίηση	322
3.1. Η υπερφυσική	322
3.2. Η μαγικοαποτρεπτική	339

3.3. Η κοινωνική	350
3.3.1. Η οικογένεια	350
3.4. Η ψυχαγωγική	373
3.4.1. Η διαπροσωπική σχέση	374
Τα νανουρίσματα	374
Τα ταχταρίσματα	405
3.4.2. Η ομαδική ψυχαγωγία	416
Τα αινίγματα	417
Το παιχνίδι	427
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	463
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	469
Ελληνόγλωσση	470
Ξενόγλωσση	496
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	511

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εποχή μας υπάρχει ένας υπερχειλίζων λόγος για το παιδί και την παιδική ηλικία. Οι τηλεοπτικές διαφημίσεις προβάλλουν ρομαντικές εικόνες οικογενειών με παιδιά απαστράπτοντα από υγεία και ευεξία. Τα τελευταία χρόνια πάντως αναδύεται και μια άλλη πλευρά του παιδιού η οποία εστιάζεται στην έννοια της παιδικής ηλικίας ως κοινωνικής κατηγορίας. Είναι οι εικόνες από λιμοκτονούσες χώρες της Αφρικής και άλλων χωρών, οι οποίες επιδεικνύουν τη σωματική ατροφία και εξαθλίωση προκειμένου να συγκινήσουν τους ανθρώπους της Δύσης έτσι ώστε να προχωρήσουν σε αναδοχή. Πρόκειται για ορθή ενέργεια που αποκαλύπτει πόσο επισφαλής είναι η χρήση της παιδικής ηλικίας ως ενιαίας κοινωνικής κατηγορίας (Παπαθανασίου 2003: 160). Η οπτική αυτή ωστόσο, πέρα από τη σκληρή πραγματικότητα στις συγκεκριμένες χώρες, αναδιατυπώνει το ευρωκεντρικό δίπολο του Διαφωτισμού, σύμφωνα με το οποίο η Δύση επιβεβαιώνει τη δική της ανωτερότητα (Αυδίκος 2009: 46) αλλά και την πολιτική της μυωπία. Έπρεπε να χαρακτηριστεί το 1997 ως Διεθνές Έτος του Παιδιού για να έλθουν οι Δυτικοί «αντιμέτωποι με εικόνες που εναντιώνονται σε εκείνες που ήταν οικείες στους ίδιους» (James & Prout 1997: 1), εικόνες παιδιών που ήταν θύματα εξαθλίωσης, βίας, σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Ήταν ένα νέο παράθυρο το οποίο θρυμμάτισε τις ρομαντικές εικόνες της Δύσης, που είχε στο κάδρο της παιδιά ευτυχισμένα να παίζουν, να πηγαίνουν στο σχολείο, να ζουν σε ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον. Ανέδειξε τα παιδιά ενός άλλου Θεού που δοκιμάζονταν από τη βία, τον πόλεμο, τη φτώχεια (Korbin 2003: 431-446).

Αυτό οδήγησε στην αναδιατύπωση του ερωτήματος *τι είναι παιδί και παιδική ηλικία*. Ώθησε ταυτόχρονα τους δυτικούς επιστήμονες σε ενδοσκόπηση, με αποτέλεσμα να φανεί το ψευδopίγραφο της έννοιας της παιδικής ηλικίας ως ενιαίας κοινωνικής κατηγορίας. Οι επιστήμονες ανέσυραν στην επιφάνεια μια πολυεπίπεδη πραγματικότητα που διέψευδε το ενιαίο, παγκόσμιο εξελικτικό μοντέλο (Platt 2005: 966) και αυξήθηκαν οι ερευνητές που μελετούσαν ποικίλες και διαφορετικές όψεις των παιδιών και του πολιτισμού τους (LeVine 2007: 247-260, LeVine και New 2008: 1-8, Kusserow, 2004).

Τι ήταν όμως αυτό που απέτρεψε τους επιστήμονες να εστιάσουν στο παιδί και τον πολιτισμό του; Σε άρθρο του (1970: 108) ο Sutton-Smith αποκάλεσε αυτή τη δύναμη «το εμπόδιο της ασημαντότητας» (the triviality barrier). Ο αυστραλός επιστήμονας, πρωτοπόρος στη μελέτη των παιχνιδιών των παιδιών που ενέπνευσε μια διαφορετική οπτική στην ενασχόληση με τα παιδιά, θίγει ένα θεμελιώδες εμπόδιο: τη σχέση της επιστήμης με την έννοια «πολιτισμός» που επιβίωσε για αρκετές δεκαετίες, παρά το γεγονός ότι ο εξελικτισμός είχε ουσιαστικά οπισθοχωρήσει με την εμφάνιση του λειτουργισμού. Ο ορισμός του Tylor για τον πολιτισμό, στον οποίο περιλαμβάνονταν όλες οι εκφάνσεις του βίου (1871), στηρίχθηκε στην ανάγκη για συγκρότηση της μεγάλης αφήγησης του πολιτισμού που αξιολογούσε και ταξινομούσε πολιτισμούς. Σ' αυτή την αφήγηση τα παιδιά δεν είχαν λόγο, μια και η μεθοδολογική προσέγγιση δεν επέτρεπε την αυτονόμηση ενός πολιτισμού της παιδικής ηλικίας.

Στο κλίμα του εξελικτισμού εντάσσονται οι πρώτες συλλο-

γές, που συμπεριέλαβαν κυρίως παιχνίδια. Μια τέτοια συλλογή ανήκε στον Newell, πρωτεργάτη στη σύσταση της Αμερικανικής Λαογραφικής Εταιρείας (Αυδίκος 2009: 56), ο οποίος συνέλεξε παιχνίδια και τραγούδια των παιδιών της Αμερικής (1883). Από την πλευρά της η Gomme δημοσίευσε συλλογή με παραδοσιακά τραγούδια της Αγγλίας, της Σκωτίας και της Ιρλανδίας (1894). Σ' αυτήν είναι φανερό η εξελικτική σκέψη της Gomme, η οποία πίστευε ότι στα παιχνίδια διασώζονταν επιβιώματα ενός μακρινού παρελθόντος, γεγονός που διευκόλυνε την ανίχνευση αλλά και την ανασυγκρότηση του πολιτισμού της εποχής αλλά και την αποκατάσταση της εξελικτικής πορείας (Grider 1980: 163).

Αντίστοιχη είναι η σχέση των ανθρωπολόγων με τα παιδιά. Πράγματι, υπάρχει ένα αξιοπρόσεκτο σώμα μελετών οι οποίες περιλαμβάνουν αναφορές στα παιδιά (Benthall 1992: 1). Σ' αυτούς τους ανθρωπολόγους συγκαταλέγονται η Mead (1930), της οποίας η ανθρωπολογική σκέψη επηρέασε πολλούς μελετητές, ο Sutton-Smith με τη σημαντική μελέτη του για τα παιχνίδια των παιδιών στη Νέα Ζηλανδία (1959), καθώς και άλλοι (Firth 1936, Fortes 1970).

Η εικόνα αυτή όμως είναι πλασματική. Οι ανθρωπολόγοι δεν ασχολήθηκαν συστηματικά με τον πολιτισμό των παιδιών (Froerer 2009: 4). Σ' ένα αξιομνημόνευτο άρθρο του ο Hirschfeld προσπαθεί να δώσει απάντηση στο ρητορικό ερώτημα «γιατί δεν αρέσουν τα παιδιά στους ανθρωπολόγους». Εκεί παραδέχεται ότι «η δεσποζούσα τάση της ανθρωπολογίας έχει περιθωριοποιήσει τα παιδιά γιατί έχει περιθωριοποιήσει τα δυο πράγματα που τα παιδιά κάνουν ιδιαίτερα καλά: είναι εντυ-

πωσιακά καλά στην απόκτηση πολιτισμού των ενηλίκων και, λιγότερο φανερά, στη δημιουργία δικού τους πολιτισμού» (2002: 611). Με άλλα λόγια, ο Hirschfeld θίγει τον πυρήνα της αναπαράστασης του πολιτισμού και της κοινωνικής δομής στην ανθρωπολογία, που αδιαφόρησε τόσο για την ύπαρξη της δημιουργικότητας στα παιδιά όσο και για το πώς αρθρώνεται η παιδική ηλικία με τους ενηλίκους.

Η σχέση αυτή αποκαθίσταται μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τότε, δημοσιεύονται τα έργα του ζεύγους Oppie (1959, 1969), που γράφουν: «Το σύγχρονο σχολιαρόπαιδο, όταν είναι μόνο του, εμφανίζεται πλούσιο στη γλώσσα, γνώστης του εθίμου, σέβεται τις λεπτομέρειες του κώδικά του και την άσκηση εξουσίας στην αυτοψυχαγωγία. Και μια γενιά που φροντίζει τις παραδόσεις και τις ψυχαγωγίες που έχουν κληροδοτηθεί σ' αυτήν δεν είναι λιγότερο καλή από τους προγόνους της» (1959: ix). Οι Oppie με το έργο τους, και κυρίως με παρατηρήσεις όπως η παραπάνω, διαφοροποιούνται από την οπτική του παρελθόντος. Πρωτίστως, αποδέχονται την ύπαρξη ενός πολιτισμού παιδιών στον οποίο το παιδί δεν είναι παθητικός δέκτης, αλλά διαδραματίζει ενεργό ρόλο στην οργάνωση του «κόσμου» του και της ψυχαγωγίας του. Η άποψη αυτή συνέβαλε καθοριστικά στον αναπροσανατολισμό της ιστοριογραφίας της παιδικής ηλικίας. Έκτοτε, οι επιστήμονες αποδεσμεύονται από την προπολεμική οπτική, κατά την οποία οι συλλογείς και ερευνητές συγκέντρωναν υλικό για τα παιδιά από τις αφηγήσεις των ενηλίκων για την παιδική τους ηλικία (Grider 1980: 164). Αυτή η στροφή στην προσέγγιση των παιδιών καταγράφηκε και σε αφιέρωμα του αμερικανικού λαο-

γραφικού περιοδικού *Western Folklore* με τον γενικό τίτλο “Children’s Culture” [39: 3 (1980): 159-265]. Σ’ αυτό ακριβώς το αφιέρωμα ο Fine, από τη μια, επιχείρησε να αναχαιτίσει την τάση αντιμετώπισης της παιδικής ηλικίας ως εντελώς ξεχωριστής ομάδας και, από την άλλη, προσδιόρισε τους παράγοντες διαφοροποίησης των παιδιών από τους ενηλίκους (1980: 170). Η περίπτωση του Fine είναι τυπική του βαθμού στον οποίο η καινούρια οπτική επηρέασε τη νέα γενιά λαογράφων, οι οποίοι θέτουν και θεωρητικά προβλήματα για την έννοια του λαού και τα όρια αυτονομίας μέσα σ’ αυτόν.

Στο ίδιο πνεύμα, η διεθνής λαογραφική κοινότητα αφιέρωσε μια συνεδρία της, στο πλαίσιο του 7ου Συνεδρίου της Διεθνούς Εταιρείας για την Έρευνα της Λαϊκής Αφήγησης (ISFNR), στις αφηγήσεις των παιδιών (Grider 1980: 165). Την ίδια στιγμή ο πολιτισμός των παιδιών εντάχθηκε ως αυτόνομο αντικείμενο σπουδών στα πανεπιστήμια, ιδίως στο τότε Τμήμα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου της Πεννσυλβάνια, όπου οργανώθηκε ιδιαίτερος τομέας για το παιδί (Children’s Folklore Section). Αυτή η τάση ανακάλυψης ενός ξεχωριστού τομέα λαϊκού πολιτισμού –του παιδιού– επεκτάθηκε σε πολλά πανεπιστήμια, τα οποία ανέλαβαν ερευνητικά προγράμματα εστιασμένα στο παιδί (Sitton και Jeter 1980: 58-61).

Προοδευτικά, οι μελέτες του παιδιού αναθεώρησαν την οπτική προσέγγισης εισάγοντας τα παιδιά ως εταίρους της έρευνάς τους. Τα παιδιά έγιναν υποκείμενα παρατήρησης στο σχολείο, στη γειτονιά ή στην παιδική χαρά, ενώ αναδείχθηκαν επίσης σε άμεσους πληροφορητές. Σ’ αυτό το πλαίσιο κινήθηκε ο Sutton-Smith, ο οποίος μελέτησε το παιδικό παιχνίδι στη

Ζηλανδία τόσο στην ιστορική όσο και τη συγχρονική του διάσταση, επισημαίνοντας τις διαδικασίες μετασχηματισμού του ως συστατικού μέρους του πολιτισμικού κεφαλαίου (1981). Οι μελέτες για την παιδική ηλικία διευρύνθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά, όταν οι ανθρωπολόγοι αναθεώρησαν την οπτική ενασχόλησης και αξιολόγησης των πρακτικών ανατροφής των παιδιών σε μη δυτικές κοινωνίες (Froerer 2009: 4, Scheper-Hughes 1987). Πέρα απ' αυτή την περιοχή, διαμορφώθηκαν νέα ερευνητικά πεδία, τα οποία προέκυψαν ως αποτέλεσμα της εφαρμογής μιας νέας πολιτικής για την παιδική ηλικία, όπως διατυπώθηκε από τους διάφορους διεθνείς οργανισμούς (Froerer *ό.π.*, Stephens 1987). Ένα άλλο πεδίο είναι η μελέτη της γλώσσας ως μέσου κοινωνικοποίησης (Schieffelin και Ochs 1987). Η Kyratzis αξιοποιεί το νέο αυτό πεδίο για να μελετήσει τη «γλωσσική κοινωνικοποίηση» (language socialization), τις διαδικασίες μέσω των οποίων τα παιδιά γίνονται μέλη ενός πολιτισμού με τη χρήση της καθημερινής γλώσσας (Kyratzis 2004: 626, Conklin 1998: xii-xxx). Η οριοθέτηση του γλωσσικού κώδικα ως συστατικού γνωρίσματος του πεδίου της ήταν αναμενόμενο να την οδηγήσει ένα βήμα πιο πέρα, στην προσέγγιση «του παιδιού ως μέλους ενός πολιτισμού που ήταν διαφορετικός από αυτόν του κόσμου των ενηλίκων» (Cook-Gumperz και Kyratzis 2001: 591). Η οπτική αυτή αποκρυσταλλώθηκε με την υιοθέτηση του όρου «πολιτισμός ομηλίκων» (peer culture), που ορίζεται ως «σύνολο δραστηριοτήτων και καθημερινών πράξεων, κατασκευών, αξιών και ενδιαφερόντων που τα παιδιά παράγουν σε αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους τους» (Corsaro και Eder

1990: 197). Στη γλώσσα επικεντρώθηκε και η ιρλανδέζα επιστήμονας Lanclos, η οποία διερεύνει τις ατομικές και κοινωνικές ταυτότητες των παιδιών διεξάγοντας επιτόπια έρευνα σε δημοτικά σχολεία και παιδικές χαρές στο Μπέλφαστ στο διάστημα 1996-1997. Η υπόθεση εργασίας βασίστηκε στην πεποίθηση ότι η μελέτη ειδών του προφορικού πολιτισμού (παραμυθιών, ιστοριών, ανεκδότων κ.λπ.), που η Lanclos συγκεντρώνει στην επιτόπια έρευνά της, μπορεί να διευκολύνει τη διερεύνηση των ταυτοτήτων των παιδιών (2003: 9).

Η ανά χείρας μελέτη ενσωματώνει στην οπτική της τους προβληματισμούς που αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες σελίδες. Αφετηρία της είναι η παρατήρηση ότι η αντίθεση παρελθόντος και παρόντος όσον αφορά την παιδοκεντρικότητα έχει απολυτοποιηθεί. Πιστεύουμε ότι διαπράττεται το ίδιο λάθος που κάνουν και όσοι «αγιοποιούν» το παρελθόν. Κατ'εμάς είναι απαραίτητη η νηφαλιότερη προσέγγιση θεμάτων που έχουν ιστορικές και κοινωνικές αναφορές. Σ' αυτό το πλαίσιο έχει αρχίσει να αμφισβητείται η αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας ως ενιαίας ηλικιακής κατηγορίας. Εδώ ενυπάρχει η κοινωνική διάσταση, που απορρέει από την κοινωνική διαστρωμάτωση της δυτικής κοινωνίας αλλά και από τα έντονα προβλήματα της στρεβλής οικονομικής ανάπτυξης των χωρών της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής.

Τα δεδομένα αυτά επέβαλαν την προσπάθεια για επαναδιαπραγμάτευση ενός υλικού που βρίσκεται διάσπαρτο σε μονογραφίες και συλλογές ερασιτεχνών λαογράφων, καθώς και σε αρχεία. Η μελέτη κινείται σε δυο άξονες: την παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία, με τον τρόπο που το έπραξε

ο Sutton-Smith (1981). Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μια διαχρονική διάσταση όταν επιχειρείται να διαπιστωθεί η εξέλιξη από τον ένα πόλο στον άλλο. Ταυτόχρονα όμως επιχειρείται και η συγχρονική διάσταση, καθώς τα δεδομένα μελετώνται στο συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Η μελέτη εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1995 με διαφορετικό τίτλο (*Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία*). Η επανέκδοσή της, δεκαεπτά χρόνια μετά, διατηρεί το μεγαλύτερο μέρος της αρχικής μελέτης αλλά ενισχύεται με σύγχρονη βιβλιογραφία και προσθήκες που θεωρήθηκαν αναγκαίες. Εκείνο που αλλάζει είναι η Εισαγωγή, η οποία αντιμετωπίζεται ως τύπος για τη νέα θεωρητική πλαισίωση. Αναδεικνύονται οι νέες τάσεις, οι οποίες δεν αναπτύχθηκαν επαρκώς στην πρώτη έκδοση. Το θεμελιώδες στη νέα έκδοση ωστόσο είναι ο θεωρητικός προσανατολισμός της μελέτης, ο οποίος αποτυπώνεται στο νέο τίτλο (*Παιδική ηλικία και διαβατήριες τελετές*).

Ο άξονας που διατρέχει το βιβλίο είναι η τελετουργία ως βασικός μηχανισμός κοινωνικής ένταξης των παιδιών. Η προοπτική απόκτησης παιδιού, που αρχίζει με τη γαμήλια τελετή και τις ευχές και ολοκληρώνεται με την εγκυμοσύνη, αλλά και η γέννηση, η θέση του παιδιού μέσα στην οικογένεια, το σύστημα συγγένειας και η ευρύτερη κοινότητα –κοινωνική και θρησκευτική– διέπονται από συνεχείς διαδικασίες ένταξης σε διάφορες ομάδες. Η χρήση του θεωρητικού και μεθοδολογικού εργαλείου των τελετουργιών είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική για την κατανόηση και οργάνωση των διαφόρων εθιμικών συμπεριφορών που βρίσκονται καταγεγραμμένες σε αρχεία. Κρίσιμο σημείο αναφοράς πάντως υπήρξε το έργο του Arnold

Van Gennep (*The Rites of Passage*), το οποίο συνέβαλε σημαντικά στην οργάνωση των Σπουδών Τελετουργίας (ritual studies). Ο Van Gennep ενέταξε την εγκυμοσύνη, τη γέννηση και την παιδική ηλικία στις διαβατήριες τελετουργίες οι οποίες παρουσιάζουν την τριμερή διάταξη *αποχωρισμός, μετάβαση, ενσωμάτωση* (separation, transition, incorporation, βλ. Van Gennep 1960: 11). Η σπουδαιότητα του έργου του Van Gennep έγκειται στο ότι δημιούργησε ένα χρήσιμο πλαίσιο που επέτρεψε την κατανόηση των διαφορών εθίμων. Τα έθιμα αυτά αρθρώνονται γύρω από την τριμερή διαδικασία συνεχούς μετακίνησης από ένα κοινωνικό καθεστώς σ' ένα άλλο: από το έμβρυο στη γέννηση, στο τελετουργικό πλύσιμο, στη βάπτισμα κ.λπ. (ό.π.: 41-64). Η μη συστηματική ενασχόληση με τις τελετουργίες κινήθηκε παράλληλα με τη μελέτη του Van Gennep, μέχρις ότου ο Turner πρότεινε την έννοια της *μεθοριακότητας* (liminality), η οποία διεύρυνε τα όρια της δεύτερης φάσης των τελετουργιών που αναδεικνύεται σε κομβικό σημείο για το προσδοκώμενο αποτέλεσμα της τελετουργίας. Εν προκειμένω η προηγούμενη ταυτότητα του υποκειμένου της τελετουργίας αναιρείται, χωρίς αυτό να έχει ενταχθεί στη νέα του θέση, γεγονός που το εκθέτει σε μια σειρά κινδύνους. Πρωτίστως, το υποκείμενο είναι ευάλωτο στις επιθέσεις εχθρικών υπερφυσικών δυνάμεων που στοχεύουν στη μη ολοκλήρωση της τελετουργίας (Turner 1967: 93-11).

Οι θεωρίες για τις τελετουργίες είναι ποικίλες. Σύμφωνα με τους Hermanowicz και Morgan (1999: 199), μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν όσοι θεωρητικοί πραγματεύονται τις τελετουργίες ως συμβάλλουσες

στην κοινωνική συνοχή (Durkheim 1995, Shils και Young 1975: 135-152). Η δεύτερη κατηγορία ερευνών επιχειρήσε να πραγματευτεί τις τελετουργίες ως πεδίο εκδήλωσης συγκρούσεων για δύναμη και κυριαρχία (Gluckman 1954, Dirks 1988: 856-870, Kertzer 1988). Η τρίτη πρότεινε την υπέρβαση των δύο πρώτων κατηγοριών, οι οποίες μοιάζουν να κινούνται σε διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση. Οι ερευνητές που συντάσσονται με αυτή την άποψη πιστεύουν ότι οι τελετουργίες εμπεριέχουν τόσο τη συνοχή όσο και τη σύγκρουση (Geertz 1973: 412-453, Turner 1969).

Παρ' όλα αυτά, το θεωρητικό σώμα των τελετουργιών δεν χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη του πολιτισμού της παιδικής ηλικίας. Προφανώς, συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε το παιδί από τις επιστήμες στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Πέρασαν αρκετά χρόνια έως ότου εμφανιστούν μελέτες που εστίαζαν στις διαβατήριες τελετές χρησιμοποιώντας συστηματικά το αντίστοιχο θεωρητικό σώμα. Το 1996 εκδόθηκε το βιβλίο του Marcus, *Rituals of Childhood*. Σε αυτό ο συγγραφέας καθιστά επίκεντρο της οπτικής του τη μελέτη των τελετουργικών διαδικασιών διά των οποίων ένα Εβραίοπουλο μυείται στην Torah, το σημαντικό θρησκευτικό βιβλίο των Εβραίων το οποίο περιλαμβάνει τα πέντε βιβλία του Μωυσή και τις 10 εντολές. Με τα παιδιά των Ισραηλινών ασχολείται και ο Bilu, ο οποίος χρησιμοποιεί την τελετουργία της περιτομής για να μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η ανδρική ταυτότητα (2003: 172-203). Η Kathy Merlock Jackson αναλαμβάνει την επιστημονική επιμέλεια του τόμου *Rituals and Patterns in Children's Lives* (2005), ο

οποίος αναφέρεται στην Αμερική και στο ρόλο των μεταβαλλόμενων τελετουργιών σ' έναν πολυεθνικό κόσμο. Τα κυρίαρχα ερωτήματα στα οποία απαντούν οι συγγραφείς του τόμου είναι: (α) Πώς οι οικογένειες των μεταναστών διαπραγματεύονται τις παλιές και τις νέες παραδόσεις; (β) Ποια είναι η σημασία της εμπλοκής των παιδιών σε τελετουργικές βρισιές και νοσηρά ανέκδοτα; (γ) Αντανακλά και παράγει αισθήματα φυλετικής ταυτότητας το παιχνίδι με τις κούκλες; (δ) Γιατί ξετρελαίνονται τα παιδιά με τις μεταμφιέσεις;

Πέρα από τα προηγηθέντα, ενδιαφέρουσα είναι η χρήση των τελετουργιών για τη δημιουργία κοινότητας μιας αίθουσας διδασκαλίας (*classroom community*) ανάμεσα στους μαθητές, τους διδάσκοντες και τους γονείς (Scully και Howell 2008: 261-266). Αξιοπρόσεκτο είναι ακόμη το άρθρο των Cecilia McCallum και Ana Paula dos Reis (2005: 335-360), οι οποίες μεταφέρουν το τελετουργικό σχήμα του Van Gennep σ' ένα νοσοκομείο της βραζιλιάνικης πόλης Σαλβαδόρ για να μελετήσουν τη διαδικασία της γέννας ως διαβατήριας τελετής.

Προϊόν και προσαρμογή στις νέες συνθήκες, ιδίως των μεγαλουπόλεων, αποτελεί η μελέτη των οικογενειακών «τελετουργιών» (*family rituals*), με τις οποίες ασχολούνται η Fiese και άλλοι. Όπως αναφέρουν: «Οι οικογενειακές τελετουργίες έχουν αναγνωριστεί ως ισχυροί οργανωτές συμπεριφοράς στο οικογενειακό σύστημα. Κυμαίνονται από πολύ στυλιζαρισμένους θρησκευτικούς τύπους, όπως η πρώτη μετάληψη, μέχρι λιγότερο αρθρωμένα πρότυπα καθημερινής αλληλόδρασης, όπως είναι ο τύπος του χαιρετισμού που ανταλλάσσεται όταν κάποιος επιστρέφει σπίτι. Οι οικογενειακές τελετουργίες εμ-

φανίζονται να ασκούν επίδραση στην οικογενειακή ζωή συνδυάζοντας τη σημασία και την επίδραση με την πρότυπη αλληλόδραση, και οριοθετούν τον τρόπο με τον οποίο η οικογένεια λειτουργεί μαζί, είναι διαφορετική από άλλες οικογένειες και αλληλεπιδρά με τον κοινωνικό κόσμο. Κατά τη διάρκεια της περιόδου ανατροφής και διατήρησης των τελετουργικών πρακτικών συνιστούν αναπόσπαστο μέρος της οικογενειακής ζωής» (Fiese, Hooker, Kotary και Schwagler 1994: 634).

Η απουσία της γειτονιάς και του προγραμματιστού παιχνιδιού, ο κατακερματισμός της πυρηνικής οικογένειας και οι φυγόκεντρες δυνάμεις που αποδομούν το ρόλο των γονέων στη κοινωνικοποίηση των παιδιών επέβαλαν τις οικογενειακές τελετουργίες με την τελετουργοποίηση (Bell 1992: 89) των καθημερινών πρακτικών (Hermanowicz και Morgan 1999: 197-214).

Η ίδια επιφύλαξη παρατηρήθηκε και στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι η λαογραφία από τα πρώτα της βήματα ασχολήθηκε το παιδί και την παιδική ηλικία. Πολύ έγκαιρα, με τη δημοσίευση του επιστημονικού θεματολογίου της από τον ιδρυτή της, Ν. Πολίτη, η λαογραφία ενδιαφέρθηκε για το παιδί, το οποίο αποτέλεσε έναν ιδιαίτερο θεματολογικό χώρο. Τα λαογραφικά αρχεία –τόσο του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών όσο και των Λαογραφικών Σπουδαστηρίων των φιλοσοφικών σχολών– διαθέτουν ένα πολύ ικανοποιητικό σώμα με στοιχεία για την παιδική ηλικία. Παρ' όλα αυτά ως τα τέλη σχεδόν του 20ού αιώνα απουσίαζε η πραγμάτευση του υλικού μέσω της οπτικής που είχε προτείνει, ήδη από τις αρχές του ίδιου αιώνα, ο λαογράφος Arnold Van Gennep (*The Rites*

of Passage, 1960). Ο Van Gennep δεν πρωτοπόρησε ασχολούμενος μόνο με την παιδική ηλικία. Καινοτόμησε προπάντων στη θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση αυτής της περιόδου. Κατέταξε την εγκυμοσύνη, τη γέννηση και την παιδική ηλικία στις διαβατήριες τελετουργίες που παρουσιάζουν την τριμερή διάταξη «αποχωρισμός, μετάβαση, ενσωμάτωση» (*separation, transition, incorporation*). Η σπουδαιότητα του έργου του έγκειται στο γεγονός ότι δημιούργησε ένα χρήσιμο πλαίσιο για την κατανόηση των διαφόρων εθίμων.

Η θεωρητική του κατασκευή χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια και για τη μελέτη της παιδικής ηλικίας. Το σχήμα του Van Gennep ακολούθησε και η Α. Μπούσκου σε άρθρο της για τη γέννηση (1991: 252-256). Καθοριστική για τη μελέτη της παιδικής ηλικίας ήταν όμως και η διατριβή του Παραδέλλη (*Από τη βιοδογική στην κοινωνική γέννηση. Ποδιτισμικές και τελετουργικές διαστάσεις της γέννησης στον ελλαδικό χώρο του 19ου αιώνα*). Όπως σημειώνει ο ίδιος: «Η διατριβή αυτή αναφέρεται στον πολιτισμικό ορισμό και την κοινωνική οργάνωση της γέννησης στον ελλαδικό χώρο κατά το 19ο αιώνα. Πιο συγκεκριμένα αφορά στη συμβολική κατασκευή της τεκνογονίας, από τη σύλληψη μέχρι τη γέννηση και τη βάπτισμα, τη βαθμιαία πορεία που ακολουθεί κάθε νεογέννητο προκειμένου να ανασχηματιστεί από άμορφη και αδιαφοροποίητη οντότητα σε αναγνωρισμένο ανθρώπινο και κοινωνικό (όχι κοινωνικοποιημένο) μέλος της κοινότητας. Η εργασία αυτή στηρίζεται στη βασική διαπίστωση της ανθρωπολογικής έρευνας, ότι δηλαδή ο σχηματισμός της ταυτότητας του ατομικού υποκειμένου αντιστοιχεί σε παράλληλες κοινωνικές εντάξεις. Σε όλους τους

πολιτισμούς, απ' όσο γνωρίζουμε, η ολοκλήρωση της κοινωνικής γέννησης ουδέποτε είναι στιγμιαίο γεγονός ή έστω μια σύντομη διαβατήρια τελετή, αλλά είναι πάντα μια μακροσκελής διαδικασία» (1995: 6).

Τόσο στον τίτλο της διατριβής όσο και στο απόσπασμα που παρατέθηκε ο Παραδέλλης εισάγει την έννοια της τελετουργίας προκειμένου να κατανοήσει τη διαδικασία μετασχηματισμού ενός βιολογικού γεγονότος σε κοινωνικό. Προσθέτει δε ότι η συγκεκριμένη διαδικασία είναι μακροσκελής κι αυτό αποδεικνύεται από τις συνεχείς διαβατήριες τελετές που έχουν αφετηρία τη σύλληψη και συνεχίζονται έως και την ένταξη του παιδιού στο σχολικό περιβάλλον, ίσως και μέχρι τα όρια της προεφηβείας. Η συνεισφορά του Παραδέλλη είναι εξόχως σημαντική. Όντας ανθρωπολόγος εργάστηκε με αρχειακή έρευνα. Αυτός ο τρόπος ίσως να συνέβαλε για πρώτη φορά στο άνοιγμα ενός διαλόγου ανάμεσα στη λαογραφία και την ανθρωπολογία. Δυστυχώς η διατριβή του δεν εκδόθηκε και η επίδρασή της δεν υπήρξε αντίστοιχη του ειδικού της βάρους. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται επίσης το άρθρο της Χρυσανθοπούλου για τη γέννηση (2007: 45-55, Σέργης 2007: 35-90), ενώ ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται να δοθεί και στο κείμενο της Ψυχογιού για τα νανουρίσματα και τα ταχταρίσματα, από τα ελάχιστα που εστιάζουν στο συγκεκριμένο ποιητικό λόγο ως τελετουργικό λόγο που πλαισιώνει τη διαβατήρια τελετή της παιδικής ηλικίας (1998-1999: 193-271).

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο κεφάλαιο Α', με τίτλο «Αναζητώντας την παιδική ηλικία», η προσπάθεια επικεντρώνεται στην ανάπτυξη των απόψεων και των θέσεων για

την παιδική ηλικία ως ηλικιακή κατηγορία. Αφετηρία για την πραγμάτευση του θέματος αποτελούν οι απόψεις του Aries και του DeMause και η ελληνική μεταπολεμική βιβλιογραφία για το παιδί. Στο πλαίσιο αυτό διερευνώνται αφενός η συμβολή διαφόρων επιστημών (λαογραφία, εθνολογία, ανθρωπολογία, ψυχολογία, ψυχανάλυση) στη μελέτη και αφετέρου η οπτική γωνία προσέγγισης αυτής της ηλικιακής κατηγορίας.

Το κεφάλαιο Β' («Γεννήσεις») αναπτύσσεται γύρω από δυο άξονες: την κοινωνική και τη βιολογική γέννηση. Ο πρώτος άξονας (κοινωνική γέννηση) αφορά τη σημασία της γέννησης για τα ζευγάρια και τις οικογένειές τους. Αυτό το γεγονός δημιούργησε μια εθιμική συμπεριφορά για τη θεραπεία της ακληρίας και την ενσωμάτωση του ζευγαριού στο κοινωνικό σώμα. Ο δεύτερος άξονας (βιολογική γέννηση) ασχολείται με τα εμπλεκόμενα πρόσωπα (μητέρα, πατέρας, όμιλος γυναικών), την έννοια της μητρότητας, την εγκυμοσύνη και τη γέννα.

Το κεφάλαιο Γ' («Η κοινότητα») εξετάζει τις διαδοχικές ενσωματώσεις του παιδιού: από τη στιγμή που γεννιέται (αφαλόκομμα), τα τριήμερα και το έθιμο των επτά, τη βάφτιση, το σαράντισμα, τα γενέθλια. Πραγματούεται τις διαβατήριες τελετές μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ενσωμάτωση στην οικογένεια, τον όμιλο των γυναικών, το σόι, τη θρησκευτική κοινότητα και την κοινοτική ομάδα.

Τέλος, το κεφάλαιο Δ' («Οι προσδοκίες») αναφέρεται στις προσδοκίες των γονιών, της ευρύτερης οικογένειας και της κοινότητας για το φύλο και τις σωματικές και πνευματικές ικανότητες των παιδιών, καθώς και στις μορφές κοινωνικοποίησης για την υλοποίηση αυτών των προσδοκιών.

Ολοκληρώνοντας την Εισαγωγή, εκφράζω θερμές ευχαριστίες στον καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή για τη συνδρομή του, καθώς και στη φιλόλογο Φωτεινή Λεοντάρη για τη φιλολογική υποστήριξη. Ευχαριστίες χρωστώ ακόμη στους φοιτητές μου, που αποδέχτηκαν το βιβλίο με θέρμη όλα αυτά τα χρόνια. Το βιβλίο δεν θα μπορούσε να επανεκδοθεί χωρίς τις εκδόσεις «Πεδίο», και ιδίως τις κυρίες Χρύσα Ξενάκη και Παναγούλα Κολλιοπούλου.